

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
СЕРІЯ: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ. Ч. 3

ЮРІЙ ШЕРЕХ

КОСТЬ МИХАЛЬЧУК

Накладом Української Вільної Академії Наук

ВІННІПЕГ

1952

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
СЕРІЯ: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ. Ч. 3

ЮРІЙ ШЕРЕХ

КОСТЬ МИХАЛЬЧУК

(* 21. 12. 1840 — † 7. 4. 1914)

diasporiana.org.ua

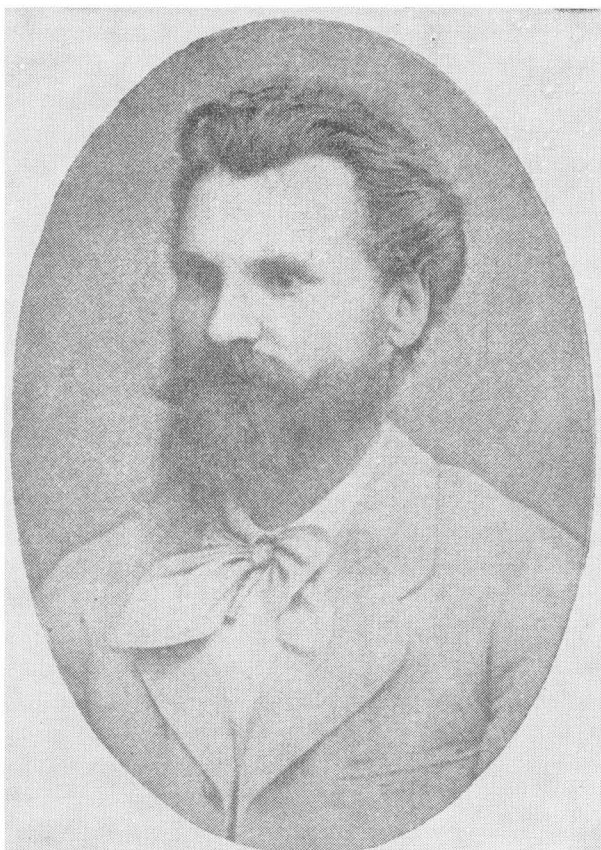
ВІННІПЕГ

1952

Накладом Української Вільної Академії Наук

Редактор цієї серії
Л. Білецький.

Printed by
TRIDENT PRESS LTD., 210—216 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

Кость Михальчук

З М І С Т

	Стор.
1. Вага і постать	5— 9
2. Проблеми української діалектології	9—13
3. Проблеми історичної фонетики української мови	13—21
4. Проблеми історичної морфології української мови	21—24
5. Проблеми загальної методології мовознавства ..	24—39
З літератури	39

1. ВАГА І ПОСТАТЬ

З погляду тих, хто виміряє вартість науковця кількістю друкованих праць, Михальчука не можна вважати за визначного мовознавця. Від нього лишилося, враховуючи сюди й дрібні рецензії, всього 12 назв праць, та й то дві з них були видруковані посмертно, 1929 року, з них одна — не закінчена. Більшість цих праць викликана конкретними злободенними приводами, тепер забутими і мало актуальними. Ось їх коротка характеристика за часом їх повстання:

1. “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” (Труды этнографически-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной Имп. русским географическим обществом. Югозападный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Том 7. СПб. 1872). Це перший повний і науковий огляд української діалектології, власне, єдина не принагідна праця Михальчука монографічного характеру. В цьому ж виданні вміщена праця, написана ним спільно з Чубинським “Поляки в Юго-западном крае”, що має головне етнографічний характер, але цікава й для мовознавця простеженням українських впливів на мову місцевих поляків, на польську літературу і польську мову взагалі.

2. “Открытое письмо к А. Н. Пыпину”, — написане 1886 року, видане окремою брошурою в Києві 1909 р. Це перша з написаних Михальчуком трьох оборон прав української мови, як і всі три, назовні публіцистичного характеру. “Письмо” викликане було виступом Пипіна проти О. Огоновського.

3. Зауваження до праці В. Науменка “Обзор фонетических особенностей малорусской речи”. Написана к. 1889 р., вперше видрукована 1929 р. в “Українському діалектологічному збірнику”, 2. Це принагідний і конспективний — і не закінчений — огляд головних фонетичних рис української мови в їх історичному формуванні.

4. “Статистика в области диалектологии”. “Киевская старина” 1893, 5. Міркування з приводу книжки А. Дікарева “Воронежский этнографический сборник”.

5. “К южнорусской диалектологии”. “Киевская старина” 1893, 9. Міркування з приводу нарису української діалектології А. Соболевського, в дійсності свого роду конспект української історичної фонетики.

6. Рецензія на працю В. Шимановського “Очерки по истории русских наречий. Черты южно-русского наречия в XVI—XVII в.”. “Киевская старина” 1894, 2.

7. “Филологическое недоразумение”. “Киевская Старина” 1896, 4. Полеміка з А. Кримським з приводу його теорії походження закінчення називного відмінка множини українських прикметників.

8. Рецензія на працю В. Шимановського “Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси”. “Киевская старина” 1897, 5.

9. “До питання про українську літературну мову”. Написана к. 1898 р., вперше надрукована 1929 р. в тому ж “Українському діалектологічному збірнику”, 2. Друга оборона прав української літературної мови, викликана протиукраїнською статтею в “Киевлянині” ч. 49 з 1898 р.

10. “Что такое малорусская (южнорусская) речь?”. “Киевская старина” 1899, 8. Третя оборона прав української мови, викликана виступами проти української мови С. Буліча й Т. Флоринського.

11. Рецензія на працю В. Богородіцького “Говор села Сушки Золотоношского уезда Полтавской губернии”. “Киевская старина” 1901, 7—8.

12. “К вопросу об отвердении слогов в малорусском”. “Ученые записки Имп. Казанского университета” LXX: 12, 1903. Це, власне, опублікований В. Богородіцьким уривок з приватного листа Михальчукового до нього.

13. “До правопису деяких форм “м’якої деклінації” в українській мові”. “Записки Українського наукового товариства в Києві II, 1908. Історичне пояснення постанови деяких українських іменникових закінчень, викликане правописни-

ми непорозуміннями. Написане, власне, як лист до редакції “Киевской старины” ще 1902 р., потім тільки злегка переоблене.

14. “Программа для собирания особенностей малорусских говоров”. СПбетербург 1910 (СБОРЯС, 87:4); паралельно надрукована українською мовою в 5—8 томах “Записок Українського наукового товариства в Києві”. Укладена спершу Михальчуком, ця програма лишилася не до кінця обробленою через його хворобу. Цю працю виконав А. Кримський, і програма вийшла з іменами обох авторів. В українському виданні програма доповнена питаннями з морфології, синтакси й словника, складеними головне Є. Тимченком.

Таким чином тільки в царині діалектології Михальчук лишив праці систематичного й синтетичного характеру. Але й тут не слід цього перебільшувати, бо в (5)*) він зрікся деяких основних тверджень з (1), і, отже, вся споруда вимагала б солідної перебудови, яка ніколи автором не була виконана. Одначе в цих принагідних виступах, іноді навіть наверх публіцистичного характеру (2, 7, 8), Михальчук проявив у багатьох випадках оригінальну філологічну школу, своєрідну методологію і послідовну власну концепцію розвитку української мови, сперті на мало звичайні тоді знання української діалектології, так що коли привести його висловлювання в систему, то перед нами справді стане образ визначного мовознавця. З-поміж його сучасників на Україні — О. Потебні, А. Кочубинського, О. Огоновського, П. Житецького — тільки Потебня далеко перевищував Михальчука. Але геніяльний Потебня і досі ледве чи перевершений в українському мовознавстві. Супроти ж інших Михальчук різко й позитивно виділявся тим, що він був не тільки збирачем фактів, а і шукачем нових методологічних шляхів. З цього погляду він належав до вчених такого типу, як — у ті часи — Ф. де Соссюр на Заході. Я. Бодуен де Куртене і М. Крушевський (обидва поляки) в тогочасній Росії.

Ці риси Михальчука виявилися б наочно, якби зібрати

*) Я цитуватиму праці Михальчука в дальшому за числами їх у поданому переліку. Друга цифра означатиме сторінку.

його праці й видати їх вкупі, в одній книзі (це не була б дуже груба книга). Правда, тоді виявилось б і багато самоповторень, але вони, як і брак систематичних синтетичних праць, знаходять своє пояснення в біографії Михальчука. Він бо в студентські роки (він народився в с. Зозулинці Бердичівського повіту, учився в Полонному й Житомирі, а студентом був у Київському університеті) брав активну участь в українському громадському русі і на доноси поляків перед польським повстанням 1863 р. був змушений покинути університет, трохи не закінчивши курсу*). Після років вимушеного господарювання на землі в Бердичівському й Житомирському повітах, де його за "агітаційні стосунки з народом" двічі заарештовувано, він повертається к. 1867 р. до Києва, але шлях до офіційної наукової кар'єри йому закритий, і він до самого кінця життя, понад сорок років, скромно мешкаючи на Подолі, працює бухгалтером "Товарищества Киевского пивоваренного завода", тільки в межичасі віддаючися улюбленому мовознавству. Відривала його від науки й потреба час від часу публіцистичних виступів. Його статті публіцистичного характеру містилися в газетах і журналах "Kurjer Wileński", "Gazeta polska", "Киевский телеграф", "Заря", "Труд", "Діло", "Правда", "Рада", — звичайно в обороні української культури й мови. Він бо завжди виходив з ним же сформульованої засади про те, що "українство" було для нього "релігією життя" (ЗНТШ 121, 236) і не шкодував часу й сил для служіння цій "релігії". З тих же причин він багато праці як редактор і порадник вклав анонімово в такі видання, як "Українська граматика", "Російсько-український словар" Є. Тимченка, "Український словар" Б. Грінченка, брав жваву участь в організації київського археологічного з'їзду, Українського наукового товариства в Києві, у редагуванні "Киевской старины", Записок Українського наукового товариства в Києві, а пізніше "України".

*) Власне, Михальчук був ініціатором виходу українських студентів з польської "гміни" і створення "Української громади" — разом з В. Антоновичем, Т. Рильським, Б. Познанським та ін. Але конкретним приводом була, здається, активна участь Михальчука у праці першої недільної школи з українською виховною мовою (в Києві, на Жилинській вулиці).

С. Петлюра так характеризував Михальчука з цього погляду: “Людина чистої науки, з яскравими рисами мисленика, з здатністю не вносити в свої наукові праці елементів злободенности, політики й партійної вузькості, він водночас був чулий до питань дня й реагував на них з пристрасністю високо розвиненого громадянина... Притамананий йому такт, джентлменство в ставленні до противника... не покидали його, а вміння звільнити трактовану тему від випадкових, сторонніх і ненаукових елементів надавало його виступам суворо принципового характеру, ширячи значення цих виступів далеко поза межі злободенности” (“Украинская жизнь” 1914, 4, ст. 22).

Чимало праць Михальчука не побачило світу й досі (три великі папки, за свідченням Д. Дорошенка!), і не знати, чи вони десь збереглися хоч у рукописі. Це другий розділ його праці (1), про загальні риси української мови як цілоти, виключений свого часу А. Буділовичем з видання через невідповідність офіційним настановам режиму щодо української мови; незакінчена розвідка про мову грамоти князя Олександра Олельковича (XV стор.), а може й багато іншого, про що не згадують джерела. Не менше цікаве було, напевне, його листування, напр., з В. Ягічем, Шахматовим, Пипінім тощо.

У своїх головних, перелічених вище працях Михальчук порушував проблеми української діалектології, історії звукового розвитку української мови, української історичної морфології і загальної методології мовознавства. Киньмо погляд на ці царини його праці за чергою.

2. ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Праця Михальчука як діалектолога знайшла загальне визнання. “Прекрасное исследование” — характеризував А. Шахматов (1) (“К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей”. ЖМНП 1899, 4, ст. 373). Т. Лер-Сплавінський писав: “Między r. 1870-1880 dialektologia mało-

ruska dzięki znanym pracom Potebni, Michalczuka i Żyteckiego mogła poszczycić się wynikami bodaj czy nie najświetniejszymi w Słowiańszczyźnie” (Rocznik slawistyczny VIII, 205. Краків 1918). Російська академія наук вибрала його своїм членом-кореспондентом головне на підставі цієї праці. Правда, в своїй розвідці Михальчук, як слушно зауважив Н. Дурново (Slavia, 4, 156), більше керувався чуттям лінгвіста, ніж суворю методологією, і саме тому згодом (5, 459) поставився до власної праці дуже критично і навіть зрікся своєї класифікації українських говірок на користь погляду Соболевського. Але це чуття було блискуче, коли зважити на те, що це була фактично перша синтетична спроба такого обсягу, до того ж при загальному браку матеріалів, і пізніші досліді показали, що первісний розподіл говірок у Михальчука був у головному слушніший, ніж класифікація Соболевського, на яку Михальчук був пристав. Удосконалений пізніше І. Зілінським і В. Ганцовим, Михальчуків поділ тепер належить до майже загально прийнятих.

У (1) Михальчук з незвичайною сумлінністю опрацював приступні йому матеріяли, — головне анкети з 61 питанням, розіслані Південно-західнім відділом Російського географічного товариства, — виявивши ту велику самодисципліну науковця, про катастрофічні наслідки браку якої він писав у (6, 125): “Якось увійшло в звичку досить легко ставитися до окреслення й розв’язання навіть найістотніших (для філології — Ю.Ш.) питань і вживати при цьому часто засобів найвищою іноді мірою некритичних і недисциплінованих. Обставина ця сприяла обдаруванню нашої філологічної літератури і наших відомостей про рідну мову не одним уже філологічним мітом”. Саме цих філологічних мітів нема в Михальчука, а надто в (1). Відомості його про окремі говірки Галичини, Буковини й Закарпаття, але завжди ґрунтовні на фактах. Даний ним опис північноукраїнських поліфтонгів (1, 484) — одна з найтяжчих проблем слов’янської фонетики — незмірно перевищує такий опис, наприклад, у Є. Карського, що писав геть пізніше, і в усьому істотному містить те, що потім дали найкра-

щі знавці питання — Я. Розвадовський, Зілинський, М. Долобко, Ганцов. Михальчуків підподіл головних говірок на дрібніші тепер вимагає, природно, істотних змін у світлі нових матеріалів, як і межі з білоруською мовою (хоч у цьому питанні він далеко випередив і Огоновського, що вважав білоруську мову за українську говірку, і Потебню, що вважав її за російську говірку), але загальна класифікація говірок виявила, як уже сказано, його велику прозорливість. Сучасний поділ української мови на три говіркові групи — північну, південно-західну й південно-східну — фактично даний уже в Михальчука, хоч у нього вони і виступають під іншими назвами: поліського, червоноруського (русинського) і українського наріччів.

Та ролі “наукового чуття” в установленні цієї класифікації не треба перебільшувати, бо вона спиралася не тільки на весь тоді приступний фактичний матеріал, але також і на глибокі міркування генетичного характеру. Тим то Шахматов слушно назвав погляди Михальчука “найціннішим узагальненням у царині вивчення малоруської мови” (“Украинская жизнь” 1914, 4, ст. 11). Правда, в (1) знаходимо дещо довільні спроби безпосередньо звязати сучасні говірки з старими східнослов'янськими племенами; але в інших працях Михальчука проглядає виразна концепція походження трьох сучасних українських діалектичних груп.

Треба згадати, що то був час дуже гострої полеміки між Соболевським і українськими істориками й мовознавцями. Відновляючи стару теорію Погодіна про “великоруськість” людности давнього Києва, Соболевський спитувався довести, що мова давнього Києва мала цілковито відмінний характер від мови давніх Галичини й Волині і що українські властивості мала тільки ця остання. У запереченні цих — явно підказаних політичними міркуваннями — поглядів не один український мовознавець доводив пряму протилежність: що мова давнього Києва нічим, крім кількох зовсім другорядних деталей, не різнилася від мови давніх Галичини й Волині (наприклад, Ол. Колесса). Дискусія сходила з наукового ґрунту й набувала хоч і замаскованого, але для всіх зрозумілого

політичного характеру, і в цьому її велике значення для розвитку української національно-політичної свідомості. Але в цьому також проявилася і її некорисність для наукового опрацювання історії української мови — замість об'єктивного і всебічного студювання фактів вона зводила істориків української мови — на манівці добору тільки того, що могло покріпити їхню тезу.

Михальчук показав себе тут не тільки добрим українським патріотом, а і справжнім об'єктивним ученим. Він не тільки уникнув запального тону*), але і зумів розгледіти з подивугідною безсторонністю, що погляди Соболевського склалися, власне, з двох тез, і помилковою, висуненою на політичні потреби дня була тільки одна з них. Соболевський спирався на дійсні факти, коли говорив про поважні відмінності мови давнього Києва від мови давньої Галичини. Але фальшивим, щоб не сказати просто зфальшованим, був його висновок з цього, ніби мова давнього Києва була не українська, а російська типом. Михальчук підкреслює, що обидві відміни мовного типу — галицька й київська — належали до українського типу, але не заперечує того, що це були дві відміни. Він каже, що “слов'яноруси південного типу”, як він зве предків українців, ділилися **споконвіку** на дві групи: південно-західню і північно-східню, і це з них постали відповідно сучасні південно-західні й північні діалектні групи української мови. У (2, 46) він вважає, що перша група зформувалася з (білих) хорватів, тиверців, уличів й волинян, а друга — з полян, деревлян і сіверян*). У (5, 459) він обмежує склад другої групи тільки на полянах і деревлянах, вважаючи сіверян і дреговичів за перехідну групу до оселених далі на північ східньослов'янських племен; а уличів і тиверців він ладен тепер розглядати як проміжну групу між обома українськими типами. Та ці зміни не мають великого

*) Михальчук, приміром, відзначає у свого противника Соболевського як характеристичні риси “крайню обережність” і “науковий такт” у зв'язку з “стилістю, простотою і ясністю викладу” (5, 455)!

*) До цієї групи він залічує також ільменських словен, що однаке рано виселилися на північ і там, в ізоляції від первісного ядра групи, поклали початок північноросійським говіркам.

значення, коли згадаємо, що про мову сіверян, уличів і тиверців ми не можемо сказати нічого певного, бо з їхніх теренів не дійшло жадної писаної пам'ятки дотатарського часу. При цьому Михальчук справедливо підкреслює, що старий північно-східній говірковий тип посідав тоді далеко більшу територію, ніж тепер; отже межа його проходила незрівняно далі на південь, ніж тепер (2, 69; 5, 460). Він вважає, що риси цих говірок найкраще збереглися до нашого часу в овруцько-житомирських говірках (5, 462). Пізніше ці погляди Михальчука були прийняті й популяризовані Кримським у таких його працях, як “Филология и погодинская гипотеза”, “Древне-киевский говор” і почасти “Украинская грамматика”.

Щодо третьої групи сучасних українських говірок — південно-східньої, — то знов же Михальчукові належить заслуга показати, що вони — новішого походження (однак він кладе початок їх ще на XII-XIII ст.) і постали із схрещення обох первісних типів говірок: “переважно з волинсько-подільських (південно-західньої групи) в зв'язку з елементами полянсько-сіверянськими (північно-східньої групи)” (2, 46-47). Ці погляди Михальчука пізніше були поглиблені, обгрунтовані (і в деталях змінені) Ганцовим і О. Курило, і тепер вони становлять тверду основу української історичної діалектології. Тим то Михальчука можна вважати за основоположника української діалектології не тільки тому, що він був великим знавцем і першим синтезатором-систематизатором, а й тому, що він з подивугідною проникливістю перший дав генетичне пояснення сучасного стану українських говірок.

3. ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ФОНЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Взагалі для Михальчука діалектологія була ключем до історії мови; він уважав, що тільки знання діалектів дає змогу правильно аналізувати мову пам'яток. У протилеж-

ність ученим типу Кримського, що в основу своїх студій клали вивчення старих текстів, він закликав поставити все мовознавство на “історико-діалектний ґрунт” (5, 453). І його стаття “К южнорусской диалектологии” — це, власне, схований під цією скромною назвою цілий конспективний нарис історії звукового розвитку української мови в зв’язку з даними діалектології і в світлі їх.

Двоє питань з української історичної фонетики особливо цікавили Михальчука, і він особливо часто повертався до них. Справді, це кардинальні питання звукового розвитку української мови, і тому увага до них природна: розвиток **і** з старих **ѣ, е, о** і — проблема ствердіння приголосних перед **е, и**. На наświetлення їх у Михальчука ми і кинемо тепер погляд, згадавши тільки, що мало не всі інші питання української історичної фонетики, особливо щодо голосних, знайшли своє хоч коротке наświetлення в Михальчука.

До проблеми постанови українського **і** Михальчук уперше підійшов у зв’язку з розглядом праці В. Науменка “Обзор фонетических особенностей малорусской речи”, а повернення до цієї теми в пізніших працях було, власне кажучи, тільки повторенням там здобутого. Звичайно, і тут у Михальчука є чимало деталей хибних і помилкових, як от хоч би те, що він уважав за виняток з загального правила наявність **е**, а не **і** в формах типу **вести, плести**; або що **і** в префіксах (тип **одібрати, зігнати**) він намагався зв’язати з старими написаннями типу **изоостанеть** — в їхніх двох **о** вбачавши позначення подовжености цього голосного (3, 50). Одначе великою заслугою Михальчука було те, що він перший побачив вразливе місце традиційного пояснення, як постало українське **і**, і запропонував дуже важливе поліпшення. Звичайно бо приймано за Потєбнею (найбільше популяризував цей погляд Соболевський у своїх “Очерках по истории русского языка” Київ 1884), що всяке українське **і** повстало з дифтонгів, а саме: **ѣ**, що вимовлялося як дифтонг **іѣ**, втратило другу частину дифтонга, розвинувши першу; **е** перед занепалим **ь**, подовжившись, теж перейшло

в дифтонг $\hat{i}\hat{e}$ і збіглося в своєму розвитку з \hat{b} ; e перед занепалим \hat{b} дало довге o , те саме сталося з o , перед занепалим \hat{b} , b ; цей довгий звук дифтонгізувався в $\hat{y}\hat{o}$, звідки через ряд дифтонгів (типу $\hat{y}\hat{e}$, $\hat{y}\hat{i}$, $\hat{y}\hat{i}$) досяг ступеня i , тоді як північні говірки затримали дифтонги або спростили їх в y , i (це спрощення відбулося також і в деяких карпатських говірках).

Якщо розвиток $\hat{i}\hat{e}$ в i справді можна легко собі уявити і він має чимало паралель у інших мовах, то розвиток $\hat{y}\hat{o}$ в i видається **безпрецедентним** і дивним. На це і звернув увагу Михальчук і висунув твердження, що цей розвиток не міг відбутися чисто фонетично. Він вважає, що по всій Україні дифтонги типу $\hat{y}\hat{o}$ розвивалися фонетично тільки в y (3, 54), посилюючи, отже, теж першу частину дифтонга коштом другої*). Розвиток же цих дифтонгів до i міг бути і був тільки наслідком "аналогії". А саме, через те, що один тип e (перед занепалим \hat{b}) уже чергувався з i , це чергування перенеслося й на другий тип e (перед занепалим \hat{b}). За зразком $\text{пiч} — \text{печi}$ постало $\text{пiк} — \text{печу}$ замість фонетичного $\text{пюк} — \text{печу}$; це і Михальчук зве секундарним, супроти первісного, посталого і $\hat{i}\hat{e}$. А що це друге e збіглося фактично з o , то це чергування перенесло далі й на o , і так замість типу $\text{нуж} — \text{ножа}$ постав тип $\text{нiж} — \text{ножа}$. Це вже третичне i (3, 65).

Ця теорія Михальчука лишилася непоміченою. Загальні курси історії української мови не згадували й не аналізували її. Аналізуючи факти, я дійшов до неї — в загальних рисах — у статті "Phonema errans" (Lingua, II, 4. 1950), не

*) Тут знов проявилось блискуче мовне чуття Михальчука: новіші дуже точні спостереження вимови північноукраїнських поліфтонгів типу $\hat{y}\hat{o}$ зроблені О. Курило в її книзі: "Спроба пояснити процес зміни o , e в нових закритих складах у південній групі українських діалектів" Київ 1928, показали, що ці поліфтонги мають на собі спадний наголос. Отже, годі припустити, що в них друга частина "дифтонга" могла посягтися коштом першої. Тільки при суто паперовому підході до українських поліфтонгів можна було припускати, що в $\hat{i}\hat{e}$ перша половина поглинула другу, а в $\hat{y}\hat{o}$ — навпаки, друга першу.

знавши тоді, що дуже близькі погляди вже висловлював Михальчук. Тимчасом це була єдина можливість урятувати тезу про те, що початки переходу **е, о в і** були спільні для всіх українських говірок і полягали в подовженні й дифтонгізації **е, о**. Тепер я гадаю, що процес цей не охоплював усіх українських говірок і що в південно-західніх українських говірках **е, о** взагалі не подовжувалися, а звужувалися, як це згодом доводила Курило, почасти С. Смаль-Стоцький. Але чи поділяти цей погляд, чи триматися традиційної теорії, не можна не визнати великої ваги Михальчукової поправки. Про її методологічне значення я буду говорити в останньому розділі.

Питання про те, чи приголосні перед **е, и** були в староукраїнських говірках тверді чи м'які, досі ділить українських мовознавців на два табори, тоді як чужинецькі майже всі дотримуються думки, що вони були м'які. Михальчук спершу був твердо переконаний ув останньому. "Спочатку звук **е** і в українському, як у решті наріччів ляссько-східнослов'янської групи відзначався особливою м'якістю" (3, 52), писав він к. 1889 р. "Південно-руське **е** в старовину мало, без сумніву, такий же піднебінний характер, як і теперішнє північно-руське (білорусько-великоруське) і ляське (польсько-лужицьке) **е**" (5, 464), потверджував він цю думку 1893 р. Пізніше, 1903 р., Михальчук вносить у цей погляд зміни. Він вважає тепер, що не всі приголосні були м'які перед **е**, а саме твердими спершопочатку були губні. Щождо зубних і т. зв. шелесних, то вони таки ствердлі пізніше, а це сталося не через те, що їх м'якість передалася вставному **й**, що потім випав (**нье > нїе > не**), як думав Богородицький (і фактично Шахматов), а "пересуненням артикуляції цих голосних у більш задню частину піднебіння" (10, 29), що Михальчук уважав взагалі за характеристичну рису української артикуляційної бази супроти інших східнослов'янських мов (3, 51).

Визнати первісну твердість губних перед **е** означало визнати, що після них **е** не могло розвиватися як **е** в інших випадках перед занепалими **ъ, ь**, себто не могло переходити

в **і**. Михальчук це і робить (10, 25), спираючися на слова типу **мед**, — при іншому поясненні справді загадкові в українській фонетичній системі. Але, пояснивши таким способом цю загадкову форму, Михальчук знаходить натомість тоді далеко більше число форм, де **е** після губних таки перейшло в **і**, як от **мітла, попіл, гребінь, піч, віз** та ін., що їх усі він змушений пояснювати аналогією, не дуже тут переконливою. Таким чином спроба дійти компромісу між двома поглядами на характер староукраїнських приголосних перед **е, и**, відмежувавши губні від інших приголосних, не дала позитивного результату. Але самі приклади й міркування Михальчука в цій справі дуже цікаві й тепер і не втрачають свого інтересу після дослідів таких його наступників, як Кримський, С. Смаль-Стоцький, П. Бузук, К. Німчинов, В. Курашкевич та ін.

Не варто заходити тут у розгляд інших конкретних питань української історичної фонетики, заторкнених у Михальчука звичайно коротко або побіжно. Досить згадати, що і в них є чимало застарілого, але на свій час вони стояли цілком на рівні найповажнішої науки, а багато в чому були оригінальні й випередили не тільки сучасників, а і декого з пізніших упорядників загальних курсів історії української мови компілятивного характеру. Згадаю тут натомість на світлення в Михальчука питання про церковнослов'янську мову на Україні і про генезу окремих слов'янських мов.

Загально-відома річ, що церковнослов'янська мова, вживавшись як церковно-книжна в різних слов'янських народів, набрала поступово в кожній країні особливого характеру. Традиційно говориться про середньо-болгарську, сербську і "руську" редакцію її (Пор. А. Vaillant. *Manuel du vieux slave*, 1. 1948. Ст. 13—14). Цій статичній традиційній схемі Михальчук протиставляє цікавий образ поступового розгалуження церковнослов'янської мови. На думку Михальчука, церковнослов'янська мова спершу розпалася на дві редакції: південнослов'янську і східнослов'янську, а далі ці диференціювалися й собі: південнослов'янська на сербську та болгарську, східнослов'янська — на західноруську (білорусько-

українську) і східньоруську (“великоруську”). У межах передостанньої існували свої варіанти — білоруський та український (2, 53; 7, 6—7). Схема ця дуже спокуслива своєю динамічністю; одначе вона здається надто апріорною в своїй симетричності і побудованою ad hoc за зразком традиційного уявлення про розвиток мов за теорією генеалогічного дерева (хоч Михальчук не цурався й теорії хвиль — пор. 4, 343). В усякому випадку з цього погляду ніхто не вивчав еволюції церковнослов’янської мови, а варт було б це зроби́ти.

Думки Михальчука про генезу східньослов’янських народів просто вражають своєю глибиною і влучністю. Після того, як вони були висловлені, появилoся кілька дуже солідних і бистроумних праць на цю тему — згадати хоч би Шахматова і Г. Вернадського. Але такою ж мірою ці праці були й сугубо-гіпотетичні. І коли сьогодні хочемо від гіпотез перейти до чогось хоч трохи стійкішого, то повертаємося якраз до того, що знав і ствердив Михальчук. Українців і білорусів Михальчук уважав за прямих спадкоємців двох первісних груп східніх слов’ян, що їх він зве відповідно південнорусами й кривичами. Початок північноросійської групи він бачить у виселенні на північ південноруського племені словен, де воно змішалoся з білоруськими елементами, — за такі Михальчук з цілковитою підставою вважав людність Псковщини. Тому, на його думку, північноросійська людність має “подвійну основу: південноруську і псковсько-кривську” (2, 42—44). Михальчук трохи глузує з українських патріотів, що схильні вважати сучасну українську мову “справжньою давньо-руською”, але твердить, що українська мова і білоруська мова як пряме продовження мови давніх насельників своєї території, давніші від російської мови й народности, що “склалися з деяких відгалужень цих аборигенів, що виселилися в чужі краї” — головне фінські первісно (2, 49). З великою проникливістю Михальчук говорить про білоруську основу південноросійських говірок (2, 43), при чому “більшість загальновеликоруських специфічних ознак — пізнішого походження, тоді як особливості мови, властиві однаково мові

малоруській і білоруській, що відрізняють їх від мови великоруської, складаються здебільша з архаїзмів” (2, 45). Питання в дійсності тут складніше, бо спільні риси української й білоруської мови виявляють два прошарки — доісторичний і часів їх спільного перебування в Литовській державі. Але поза тим побудова Михальчука далеко більше відповідає фактам, ніж зовсім фантастичні спроби Шахматова вивести головні особливості білоруської мови (акання) зі сходу або спроби Лер-Сплавінського й Н. Трубецкого довести первісну єдність українських, білоруських і південноросійських говірок у протилежність північноросійським. Справедливість вимагає зазначити, що пізніше й сам Михальчук визнав двошаровість українсько-білоруських спільних рис (5, 458), як також обмежив надмірне зближення української мови з північноросійськими говірками, постале, треба думати, під впливом концепції М. Костомарова.

Михальчук не надавав великого значення питанню про те, чи існувала єдина східнослов'янська мова (“праруська”). Для нього більше важило підкреслити давність поділу східних слов'ян на групи, і тому він у полеміці з Булічем силкувався довести, що є, власне, тільки одна риса, беззастережно спільна всім східнослов'янським мовам (повноголос), більш-менш сюди він погоджувався прилучити це початкове **о-** з **је-** (**озего, осінь**) і ж із ***đj** (**пряжа**) (8, 165). Рис цих в дійсності було більше, але кінець-кінцем для Михальчука важливішу роль грало не це, і в одному-двох місцях він навіть, правда, між іншим уживає терміну “праруська мова” (8, 137), хоч поза тим він підкреслює не раз **спокснвічний** поділ східнослов'янської мовної одиниці на південну й північну групи (2, 46, 71).

Більше важило для Михальчука те, що багатьма рисами свого звукового розвитку українська мова вибивалася поза межі східнослов'янських мов, перекидаючи місток то до західніх*), — наприклад, у розрізненні долі первісних **о, е** від

*) Хоч тут, на жаль, чи не патріотизм диктував Михальчукові звертатися більше до дужицької, кашубської й полабської мов, ніж до будь-що-будь ближчої польської (пор. 3, 55; 8, 177).

долі **о, е** з **ъ, ь** (2, 28), то до південних, власне, сербської — наприклад, у розвитку **ѣ** (8, 178). Михальчук знає, що ця спільність наслідків розвитку не завжди означає спільність самого розвитку. Він пише: “Розрізнення всіх цих звукових особливостей у малоруському наріччі відбулось самостійно і багато в чому йшло, незаперечно, іншими шляхами, ніж у інших вказаних слов’янських наріччях; але в даному випадку дуже характеристичний сам факт більшого зближення щодо цього малоруського наріччя з іншими слов’янськими наріччями, ніж з двома іншими руськими” (8, 178). Чим пояснити ці збіги, Михальчук не каже, саме розрізнення генетично-еволюційного погляду від синхронічного у нього тут не завжди чітко підкреслене, але це і подібні місця все таки показують, що в засаді він розумів потребу такого розрізнення. До цього треба додати, що в деяких випадках Михальчук указав на справді давні факти, а особливо цікаві з-поміж них ті, що виявляють вагання української мови, кажучи модною термінологією, між сходом і заходом. Таке є, приміром, вагання форм дієслів типу **збирати — збірати, вмирати — вмірати** (3, 72). Недавно Л. Булаховський (Наукові записки Київського державного університету, V: 1, 102) спитувався пояснити другі форми — з **і** в корені — як позичення з польської, — тим часом далеко слушніша спроба Михальчука зв’язати їх з проміжним характером української мови.

Послідовним висновком з цих поглядів Михальчука є запропонована ним класифікація слов’янських мов (2, 27—28). Він говорить про чотири групи їх: руську (північноруська підгрупа, себто російська й білоруська мова, і південноруська підгрупа, себто українська мова), ляську (польсько-кашубська й сербсько-лужицька підгрупи), чехо-словацьку (чехо-моравська й словацька мови) і балканську (ілірська підгрупа, себто сербохорватська мова з словінською, і болгарсько-македонська), але з’єднує ці чотири групи в два ряди пар, що взаємно перетинаються, а саме:

1. Південносхідній відділ (групи руська й балканська);

2. Північнозахідній відділ (групи ляска й чехо-словацька), — а з другого боку:

1. Північносхідній відділ (групи руська й ляска);

2. Південнозахідній відділ (групи балканська й чехо-словацька).

Ця динамічна перехресна класифікація слов'янських мов, якби вона стала загальновідомою і була далі опрацьована, заощадила б славістам багато непорозумінь і зайвих дискусій. Але, як уже показано, Михальчук іде ще далі і показує щодо української мови ті риси, якими вона випадає з усього північносхіднього відділу. Михальчук не робив цього щодо інших слов'янських мов, крім однієї принагідної зауваги про словацьку мову, він лишався україністом, і інші слов'янські мови цікавили його тільки в зв'язку з українською мовою. Але запропонований ним підхід до класифікації слов'янських мов далеко випередив погляди його сучасників і наступників і тільки в наші дні здобуває собі права громадянства. Що одним з попередників цього підходу був Михальчук, тепер ледве чи хто знає, — надто тому, що цей погляд схований у примітці до одного з місць публіцистичного його "Листа до Пипіна".

4. ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Це — найзастаріліша й найменш цікава, хоч і досі не позбавлена значення частина праці Михальчукової. Зрештою вона його, видно, й менш цікавила, ніж інші студійовані ним царини. Морфологічним проблемам він присвятив тільки дві праці (6, 11). Перша з них присвячена закінченню називного відмінка множини прикметників, друга — закінченнями **-и** || **-і** в м'якій групі іменників (за сучасною класифікацією це м'яка й мішана група першої відміни і третя відміна).

Проблема першої з цих статтів полягає, стисло беручи, ось у чому: сучасні українські форми прикметників ти-

пу **нова, нове, нову, нові** постали з старіших (т. зв. членних) форм типу **новая, новое, новую, новыѣ**. Постановня нових форм із старих пояснюють звичайно так, що два однотипні голосні стягнулися в один. Справді, так можна — бодай у теорії — пояснити перехід форм **новая в нова, новую в нову**, хоч і тут на перешкоді стоїть той факт, що абсолютна більшість українських говірок поза цим не виказує випадків стягнення. Але в формах **новое, новыѣ** в наслідок стягнення треба було б сподіватися форм **ново, нови**, а не в дійсності наявних **нове, нові**. Ще більше не відповідають старим членним формам сучасні подибувані головне в фольклорі форми типу **новее** (а не **новое**), **новії** (а не **новій**). Кримський виявив у північноукраїнських фольклорних записах і в деяких старих текстах закінчення **-оѣ** в називному відмінку множини прикметників ("Бѣгут конѣ все уланскоѣ"). Поскілки в українській мові і часто розвинувалося з **о**, Кримський вирішив, що в нашому закінченні прикметників і теж походить із **о**, отже з первісного **-оѣ**, виявленого ним, постали форми називного відмінка множини типу **новії**, звідки вже, природно, мав утворитися стягненням тип **нові**, тепер панівний. От проти цього погляду Кримського й виступає Михальчук. Він викриває один за одним усі приклади Кримського, розглядаючи їх як попсовані; порівнянням з іншими слов'янськими мовами він показує, що жадна з них не мала закінчення **-оѣ** в називному відмінку множини прикметників. Замість цього Михальчук пропонує повернутися до старої теорії стягнення. Він тільки доповнює її тим, що, на його думку, в цих закінченнях відбулася спершу асиміляція попереднього голосного наступному, як — додам від себе — в займеннику стара форма **еї** перейшла в **її**, бо **е** першого складу уподібнилося звукові і наступного складу.

Пізнiші дослiди показали, що не мали рацiї нi Кримський, нi Михальчук. Кримський не має рацiї, бо форми на **-оѣ** в дiйсностi зовсiм не первiснi i типовi тiльки для деяких пiвнiчноукраїнських говiрок. Тому з них не можна виводити форми прикметника, спiльної для майже всiєї української

мови. Михальчук помилявся, поперше, тим, що заперечував справжність форм на **-оѣ**, вважаючи їх за хибно записані. Тим часом пізніші записи виявили їх наявність ще не в одній говірці*). Подруге, тим, що вподібнення буває в українській мові нормально в складі перед наголосом (як це є, наприклад, і в нашому прикладі **її**, але саме в членних прикметниках наголос не припадав на останній склад. До розв'язання питання пощастило щільно наблизитися геть пізніше В. Сімовичеві в статті “Морфологія українських прикметників” (Slavia, 12): він пояснив ці форми українських прикметників не так із стягнення, як із структурного вподібнення відміни різних типів прикметників і займенників.

Тут якраз і виявляється слабка сторона морфологічних студій Михальчука: він лишається в них насамперед фонетистом; він не бере до уваги морфологічної структури мови і зумовлених нею процесів; він намагається пояснити всі морфологічні зміни з звукових змін. Де цього зробити вже ніяк не можна, там він удається до аналогії поодинокі взятих форм. Так робить він зокрема і в своїй другій статті на морфологічні теми — про закінчення іменників “м'якого” типу. Проблема, чому старі закінчення давального-місцевого відмінка однини типу **земли, кости** (а в останньому випадку це стосується також і називного-знахідного відмінка множини), зберігані великою мірою в західньоукраїнських говірках, у решті говірок заступлені типом **землі, кості**, — він розв'язує тим, що тут впливали іменники “твердого” типу (**вода — воді**). Пояснення це традиційне, але що воно недостатнє, ясно хоч би з того, що вплив міг же йти і в зворотному напрямі, і треба пояснити, чому так не сталося, як також і те, чому вплив не захопив південно-західніх говірок.

Якщо в фонетичних питаннях Михальчук випереджав більшість своїх сучасників, то в морфології він був типовим представником свого “молодограматичного” часу і, як більшість молодогограматиків, не розумів специфіки мор-

*) Див., наприклад, П. Бузук. Діалектологічний нарис Полтавщини, Український діалектологічний збірник 2, ст. 179; М. Левченко в Записках Історично-філологічного відділу ВУАН XVIII, ст. 291. Фактично сам Михальчук пізніше визнав існування цих форм уміщенням запитання про них у (12, 127).

фології супроти фонетики. Тому ці його праці найбільше застаріли на сьогодні. Є в них і окремі фактичні помилки, але вони мають менше значення, ніж методологічна недосконалість.

5. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ МОВОЗНАВСТВА

У нас повелося трохи зневажливо окреслювати всю другу половину XIX сторіччя як добу "народництва". Михальчук був людиною цієї доби, цього покоління. Але назвати його народником дуже важко. Його круговид, його ідеали, його підхід до питань виявляють у ньому людину незмірно ширшого діяпазону й більшого масштабу. Звичайно, доба ставила перед ним конкретні завдання, і він мусів їх виконувати. Головним з них було: оборона самостійності української мови і української культури. Цьому присвячена добра третина Михальчукових праць. Але вони на цьому не обмежуються, і тому вони зберігають свій інтерес, тоді як праці багатьох його сучасників, що далі не йшли, тепер уже ніхто, крім фахових істориків тієї доби, не читає. Така вже доля конкретно-історичних завдань окремих поколінь: покоління мусить виконати це завдання, інакше самому життю нації загрожує загибля; і честь і слава сумлінним працівникам цього покоління. Але те, що вони здобули боєм, важкою працею і навіть жертвою життя, потім стає самозрозумілою річчю, і їхні праці стають цариною бібліографа і історика. Живим для наступних поколінь у них лишається те, що не входило в життєве завдання їхнього покоління, що перевищувало це завдання, що здавалося сучасникам зайвим, недоречним або незрозумілим.

Визнання самостійності української мови й культури і права їх на розвиток сьогодні не проблема для жадної ж и в о ї людини. Михальчук боронив ці права вперто і послідовно. Але, на щастя, він на цьому не обмежився, і тому сьогодні ще можна читати його як живого, з зацікавленістю, з процесом співдумання. Передусім, Михальчук підно-

сився над пересічним рівнем свого покоління ідеєю тягlosti й переємности української культури. Він сам каже, і то двічі, що для нього Святослав, Володимир, Богдан Хмельницький, Сильвестер Косів і “сьогочасні працівники” українства стоять на одній лінії (3, 12—13; 8, 183—184). Але ще виразніше це наставлення, коли йдеться про стару українську літературу, зокрема доби барокко, яку довго навіть її дослідники (типу М. Сумцова) вважали за штучну, ненародну, а тому позбавлену всякої мистецької вартости. В протилежність цьому Михальчук виступає з ідеєю всеохопної національної синтези. “Забуті традиції, пише він (2, 55), легко відновляться з часом самі собою”, — бо існує “живий генетичний зв’язок між цими пам’ятками й сучасною чисто-народною літературою”. Постава питання така ж несподівана для того часу, як, скажімо, було б визнання свого переємного зв’язку з Драгомановим у Донцовському “Віснику”.

Позитивізовмі, притаманному добі, Михальчук віддає певну данину, але не надто значну. Лінгвістику він схильний визначити як природничу науку, і її завдання формулює так: “Відшукання й визначення як загальних властивостей організації людської мови, так і відмінностей у цих властивостях, що зумовлюють собою утворення самостійних типів її організації й походження родових і видових модифікацій кожного з цих типів, що творять і собі різні категорії й групи діалектичних явищ. Отже, істотою й характером своїх завдань лінгвістика приєднується, звичайно, до групи природничих наук” (4, 342). В диференціації мов він бачить один з проявів біологічного розвитку взагалі (8, 148).

Одначе ця данина позитивістичній добі з її культом природничих наук як наук *par excellence* не проймає собою дослідницької праці Михальчука. Навіть навпаки. Вона лишається за бортом його праці. Його конкретні наукові дослідження значають не меншою мірою засади романтичного ідеалізму. Почати з того, що позитивізм з його шуканням конкретно-дотикового за єдину реальну одиницю мови вважає мову особи, як це стверджував, приміром, провідний теоретик

молодограматизму Герман Павль (напр., у *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Галле 1937, ст. 28). Навпаки, для Михальчука “реальним представником мови є лише найпростіша й неподільна одиниця її, звана “говіркою” (8, 144), — себто явище надіндивідуальне, нематеріальне, конструйоване в абстракції, в ідеалі.

Чим же тримається єдність цієї одиниці, якою є між іншим для Михальчука, як побачимо далі, також і всяка літературна мова? Самою природою даного племінного (=національного) відтінку, відповідає Михальчук (2, 23). Відтворенням характеристичних психологічних особливостей племені (нації), — веде він далі (2, 28). “Коли безперечно правдиве відоме речення “*le style c'est l'homme*”, то ще безперечніша ця істина, коли її прикласти до мови кожного окремого народу. Мова править за живий та безпосередній відбиток усього психологічного складу того народу, що нею говорить. У словнику, фразеології, у т. зв. ідіотизмах мови нерідко відбилися щонайінтимніші і щонайхарактерніші риси фантазії, почуттів та думок даного народу, які часом не можна віддати мовою іншого народу. Разом із тим, з рідної мови є носій вікових надбанняв розумової та моральної культури даного народу й пам'ятка побутових, громадських та політичних долі і вражіннь, що він зазнав їх протягом усенької своєї історії. Нарешті, з рідною мовою даного народу органічно зв'язуються віками накопичені продукти його художньої — усної й пісенної (писемної? — Ю.Ш.) творчості, що з ними тісно сполучені так само різні інтимні подробиці його світового й побутового вжитку. Одне слово, рідна мова народу — цей живий безпосередній вислів усієї його особистості, його душевного життя й його генія” (7, 11—12).

Особистість народу, геній народу, психологічний склад народу — їх відзеркалення в мові — вся ця термінологія і саме коло понять безконечно далекі від позитивізму і є не що інше, як повторення загальників гумбольдтівського ідеалізму. З цих же джерел іде й констатування “стихійного прагнення” кожного “говору” зберігати свою цільність і ін-

дивідуальність, констатовані Михальчуком (8, 146). Ці принципи переносяться і на розвиток мов. За Михальчуком історія знає як природний процес тільки диференціацію мов, але інтегрування мов, злиття двох чи більше мов в одну можливе тільки під тиском насильства (7, 11; 8, 145), себто чинника позамовного. Навіть у визначенні якоїнебудь говірки на ролі літературної мови першорядну ролі відіграє найбільша здатність її висловлювати культурно-психологічний тип усєї нації (2, 22).

Само по собі це — не позбавлене еклектичності — сполучення елементів позитивізму з провідною гумбольдтіянською настановою не являє індивідуальної риси Михальчука як ученого й людини. Воно було типовою ознакою і відмінною рисою саме українського народництва в протилежність, приміром, російському народництву, і тут Михальчук теж виступає як син своєї доби. Але з цих загальних, а часто в українській дійсності того часу загальникових засад зовсім несподівано виростає оригінальність його як лінгвіста. Вона виявляється в тому, що втілення “генія нації” в мові він шукає не тільки в психологічній стороні останньої, як це можна думати, виходячи з наведеної вище просторо викладеної думки його про мову як “стиль” народу, а і в структурній. І тут Михальчук виступає як глибоко оригінальний мовознавець, чиї шукання йдуть у тому ж річищі, що шукання його видатних сучасників — Бодуена де Куртене, Крушевського й де Соссюра, провісників і сказати б так, праосновоположників фонологічно-структурної методи в лінгвістиці.

Цього не було в сучасних Михальчукові українських мовознавців. Навіть у геніяльного Потєбні думка йшла в іншому напрямі. Звичайно ж обмежувалися на гіпостазуванні окремих, випадково прийманих за типові і зв'язуваних з “душею” мови й народу рис мови. Саме з цього погляду дуже характеристична полеміка Михальчука проти Науменка. В. Науменко в своїй (зрештою корисній) книжці про фонетичні особливості української мови весь історичний розвиток звуків української мови — принаймні в частині во-

калізму — висвітлював з погляду особливого нахилу української мови до звука **і** — погляд, висловлюваний ще Я. Головацьким (ЗНТШ, 121, ст. 156), та зрештою він ще й досі навіть покутує у декого з українських мовознавців. Саме в цьому Науменко ладен був шукати характеристичної відмінної риси української мови супроти інших східнослов'янських мов. Михальчук показує, що це, поперше, фактично неправильно, бо українська мова має менше **і**, ніж, приміром, ті північноросійські говірки, що, зберігши старе **и** з вимовою **і**, водночас змінили **ѣ** на **і**, — а також, що і в самій українській мові всі нові **і** не заступили втрати старого **и**, що вимовляється тепер радше як звук ряду **е** (3, 49). До цього можна було б додати, що це твердження фактично виводить поза межі української мови північноукраїнські говірки, де новому українському **і** відповідають інші звуки, зокрема під наголосом так звані поліфтонги, що про них була мова вище.

Але важливіші не фактичні, а принципові заперечення. Михальчук у засаді взагалі відмовляється шукати характеристичности мови в її зовнішніх моментах, як от перевага того чи того звука, того чи того закінчення абощо. Він переносить питання в сферу структурних особливостей мови. Ідеться фактично насамперед про співвідношення й функції елементів мови, хоч Михальчук здебільшого не формулює цього чітко, віддаючи чималу данину психологізмові. Він робить наголос на те, що “між південноруською (себто українською — Ю.Ш.) і північноруською (себто первісно білоруською — Ю. Ш.) діалектними групами існують не самі тільки зовнішні і більш або менш дрібні відхилення в мові, легко зводжувані до спільних знаменників, — а багато корінних, принципових відмін у звуковій і граматичній будові мови, посилюваних ще особливою системою різноманітних комбінацій у мові кожної групи тих самих елементів і форм” (2, 26; пор. ще 8, 155).

Перенесення питання в площину структури мови і порівняння не просто складників мови, а співвідношень і функцій складників мови, — ось те нове, що принци-

пово відрізняє Михальчука від його сучасників і робить його попередником, наприклад, такого українського мовознавця, як Василь Сімович. Ця загальна настанова не лишається в Михальчука тільки проголошеним принципом. Своє конкретне застосування вона знаходить у його теорії різниці між наріччям, мовою та ідіомом і в його теорії фонемі. Обидві вони між собою щільно зв'язані і разом становлять дуже цікаве переборення виключного історизму в мовознавстві — на ґрунті самого ж таки історизму. Треба не спускати з ока, що то був період цілковитого панування історизму взагалі в мовознавстві. Молодограматики твердили, що наука про мову може бути історичною — або перестане бути наукою взагалі. Далеко глибший від них Потєбня все таки цілком лишався на ґрунті історизму, виявляючи в мові нашарування різних епох розвитку людської свідомості. Тим часом Михальчука явно тягло до синхронічного, структурного вивчення мови. Вислідом бажання примирити ці дві настанови і стали його щойно названі теорії.

Розрізнення наріччя, мови й ідіому диктувалося назовні практичними потребами оборони прав української мови. Але воно не обмежувалося на них, перероставши в початки ширшої теорії. В основі це розрізнення в Михальчука має історично-генетичний характер. Як приклади ідіомів він називає: аріоевропейський, семітський, уралоалтайський, — себто те, що звичайно розглядають як мовні родини чи прамови. Мови в нього — слов'янська, германська, романська тощо. Нарешті наріччями він зве, наприклад, у межах 'слов'янської мови" те, що звичайно звать мовами: чеську, українську, російську та ін. Історично мови постають у наслідок диференціяції ідіомів, а наріччя — в наслідок диференціяції мов. Але найцікавіше, що за Михальчуком, мови далі живуть у наріччях, а ідіоми — в мовах, себто кінець-кінцем теж у наріччях. Таким чином, сучасне "українське наріччя" є не тільки нащадок "слов'янської мови", як і "аріоевропейського ідіому", а і само воно ще й сьогодні є тим і тим. В "українському наріччі" сьогодні від-

кладені певними шарами обидві попередні стадії, чи, може краще сказати, шаблі мовного розвитку. Ідіом відкладений у мові, а через мову і в наріччі особливою системою кореневих морфем — цих “найпростіших органічних злук формального й матеріального першопочатку мови”. Мова відкладена в наріччі “системою словника, граматики й фонетики”. Але кожне наріччя не тільки переформовує назовні ці елементи, а — і це головне — встановлює в них власні співвідношення. От ці власні співвідношення і є в суті речі критерієм самостійності даного наріччя і приналежності до нього тих чи тих говірок, — єдиної, як ми вище бачили, на думку Михальчука, р е а л ь н о ї, а не абстрактної мовної одиниці, — себто критерієм у визначенім географічних меж даного “наріччя” (4, 342—344).

Ці своєрідні. притаманні тільки даному “наріччю” співвідношення успадкованих і звичайно спільних з іншими “мовами” складників кожного “наріччя” виявляються насамперед через “систему етимологічних фонем”. Супроти них менше значення мають — самі по собі дуже важливі — інші риси “наріччя”, що їх Михальчук називає в такому порядку: 1. Особливий добір успадкованих слів і форм і власне формальне й значеневе “оброблення” їх; 2. Особлива відміна фізіологічно-акустичного характеру звукової системи; 3. Новотвори й позичення в словнику, граматиці й фонетиці — і 4. Суб’єктивні відтінки, особистості характеру й стилю мови, що безпосередньо відбивають індивідуальний характер і темперамент народу (2, 143). Справедливість вимагає відзначити, одначе, що і в цих точках, особливо двох перших, проглядають риси все того ж структуралістичного підходу.

Перше, ніж перейти до питання про фонему, чи пак “етимологічну фонему”, — центрального в системі поглядів Михальчука, слід ще кинути погляд на те, як він трактував літературну мову. Концепція літературної мови в Михальчука теж відмінна від народницької і підносить його над народниками, і теж становить своєрідну синтезу національно-романтичного гумбольдтіянства з зародками струк-

туралізму. Літературна мова бо для народників — просто одна з народних говірок, що набуває загальнішого значення звичайно через свою центральність; а критерієм оцінки літературної мови є, насамперед, її близькість до народної (селянської) мови. Це було основою, наприклад, відомого твердження І. Нечуя-Левицького про те, що літературна мова повинна не відбігати від мови “баби Палажки” (“Для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом” — “Сьогочасне літературне прямування” — “Правда” 1878, ст. 26), — і це надовго визначило собою діяльність багатьох українських пуристів.

Замість цього Михальчук уважає, що на ступінь літературної мови підноситься та говірка, що “явилася можливо типовим виразником корінних етимологічних засад групи як звуково, так і формально, і поділяла основні течії їх (усіх говірок даного “наріччя” — Ю. Ш.) історичного і діалектного розвитку” (2, 21). Отже, тут в основу покладено не народницький, а радше національний принцип. Але з особливою виразністю Михальчук відходить від народницького погляду своїм твердженням про штучний і вироблений характер кожної розвиненої мови, яка є “систематичний витвір найвищого мистецтва, так само, як і культурна музика, малярство, різьбарство і ін. мистецтва” (7, 16). Погляд цей рішуче кладе край усяким спробам спрощення в літературно-мовній політиці, таким типовим для українського народництва в мовознавстві аж до наших днів, усяким спробам перетворити літературну мову на мову свого села (“А в нас говорять так!”). Критерієм вартости літературної мови стає не її близькість до мови баби Палажки, не її зрозумілість “кожному селянинові”, а її структурна однотипність з усім “наріччям”.

Тут ми знову приходимо до “системи етимологічних фонем”, або, як Михальчук їх називає в іншому місці “історично-діалектних фонем”, “етимологічно-діалектних фонем” (2, 22; 5, 456). Щоб зрозуміти, який зміст Михальчук вкладає в це поняття, використаємо один з його прикладів.

Однією з відмінностей української мови проти російської він вважає те, що українська мова має фонему \hat{o} тоді як російська має фонему o (3, 64)*). Який зміст ховають ці формули? Вони означають, що російське o в засаді є само собі рівне і нормально виступає в цілковитій одності звука й функції. Натомість в українській літературній мові, як і в південноукраїнських говірках, o нормально чергується з i (**ніж — ножа**), воно наче розщепилося на ці два звуки, які одначе несуть ту саму функцію, так що в формі, наприклад **дім** мовець одразу і безпомилково влізнає тільки інший вияв форми **дом(у)**. В першій з цих форм, отже, є, на думку Михальчука, та сама “етимологічна фонема”, тільки в іншому звучанні. Тим що історично тут теж було o , Михальчук позначає цей варіант, або, як він його називає, “дивергент” старого o знаком, позиченим з етимологічного правопису М. Максимовича, — \hat{o} . Що це \hat{o} в літературній мові і в південноукраїнських говірках виступає у вигляді i , а не якогонебудь іншого голосного, не має найменшого принципового значення; є говірки (карпатські і північноукраїнські), де воно виступає в вигляді y , $и$ або поліфтонга (типу \hat{yo} чи ін.), але суть фонему лишається та сама, бо ці звуки чергуються там з o так само і в тих самих умовах і позиціях, що південноукраїнське й літературне i *). Отже, для української мови як ц і л о с т и властиве те, що фонема

*) Михальчук не дає прямо формули цієї російської фонemi, але, здається, так треба б побудувати в дусі його міркувань. Формула ускладнилася б, якби взяти відміни російського o в ненаголошених складах, але, можливо, не випадково Михальчук цих чергувань взагалі не розглядає. Говорячи про зумовлені ненаголошеністю зміни e в південноукраїнських говірках (4, 351), Михальчук схильний вивести ці зміни в розряд “статко-антропофонічних”, себто неісторичних і, кінцець-кінцем, просто неістотних для системи мови. Якщо це так, то, звичайно, неслухно, бо саме ці явища характеризують сучасну систему мови в її русі, і, якщо вони навіть неісторичні з погляду сьогоднішнього дня (про це можна б дискутувати), то напевне будуть історичні з погляду завітнішого дня. Проте виразно своїх поглядів на чергування голосних зумовлені наголосом, Михальчук не виклав.

*) В дійсності умови ці не зовсім ті самі, бо в північноукраїнських говірках “поліфтонги” бувають тільки під наголосом, — але це тільки геть пізніше виявив Вс. Ганцов. Та тут для нас важить не так фактична сторона того чи того прикладу, як з’ясування принципу.

о складається з двох “дивергентів”, як також самі засади їхнього чергування. Ця система відносин, з одного боку, відокремлює українську мову від інших східнослов'янських мов (почасти зближуючи з західнослов'янськими мовами), а з другого боку, об'єднує всі українські говірки в одну цілість.

У цю “етимологічну фонему” можна і треба, за Михальчуком, внести дальші ускладнення, насамперед, відрізнєння **о**, посталоого із **ъ**, що не має “дивере”нта” **ô** (пісок, сон), знов таки на відміну від російської мови, де **о** з **ъ** цілком збіглося з основним **о** (2, 28)*). Особливо багато уваги Михальчук приділив українській “етимологічній фонемі” **е** через її велику ускладненість (3, 64; 2, 28; 4, 346); але цього не буду тут подавати, бо це вимагало б дуже довгого історико-фонетичного коментаря.

Таким чином Михальчук доходить до висновку, що “мова складається власне, з фонем; прості ж звуки є лише матеріял для останніх”, що “органічний елемент” мови — це її фонемі, а “звичайні конкретні звуки” — неорганічний елемент. У цих висновках, як і в самому терміні фонема Михальчук збігається з ученими “казанської школи”, передусім уже згадуваними Бодуеном де Куртене й Крушевським, а також В. Богородицьким. Наприклад, Бодуен де Куртене визначив 1881 р. фонему так: “Знаки . . . фонем — це знаки фонетичних типів, знаки абстрактів (отвлеченностей), знаки результатів, очищених від позитивно даних властивостей

*) Знову ж твердження не зовсім точне, бо Михальчук не взяв до уваги чергування цього **о** в обох мовах з нулем звука (укр. сон — сну, рос. сон — сна). В своїй основі думка ця позичена одначе в Потебні, тільки в останнього обережніше сформульована (Пор. його “К истории звуков русского языка”, Воронеж 1876, ст. 84). Так само й зародок теорії “етимологічної фонемі” можна вбачати в такому висловленні Потебні в “Заметки о малорусском наречии” Воронеж 1870, ст. 24: “Малоруське наріччя в розумінні сукупности малоруських чи точніше південноруських говірок, характеризується не тільки тим, у що змінюються звуки **о** та **е** (таких змін цих звуків відомо не менше вільмох, що в них принаймні п'ять є в інших слов'янських наріччях), скільки схожістю або єдністю умов цих змін і їх вихідною точкою”. Взагалі можна б знайти чимало спільного з Потебнею в Михальчука, воно визначалося спільними елементами гумбольдтіанства в обох. Але натяки Потебні виростають у ширші теорії в Михальчука.

дійсної появи або існування” (“Русский филологический вестник, 5, ст. 335). Одначе є між самим підходом Бодуена де Куртене і Михальчука дуже істотна різниця. Бодуен де Куртене підходить психологічно і принципово неісторично; у Михальчука на першій плян виступають не психологічні моменти, а суто структурні; не сприйняття мовця, а об’єктивні властивості мовної системи — і — він поєднує в своєму визначенні фонемі і в своїх формулах фонем сучасне, статичне, синхронне з історичним, або, висловлюючи-ся його термінологією, — виявляє дані ідіому й мови в наріччі, — хоч — і це треба підкреслити, тільки ті дані ідіому й мови, що виступають у “наріччі” в живому, чинному функціонуванні.

Це робить Михальчук не тому, що він не розрізняє взагалі синхронії й діяхронії, системи й розвитку. Ні, він виразно говорить, що це — два різні погляди і протестує проти їх механічного змішування (3, 60). Він так само виразно розрізняє здебільшого (пор. вище застереження на стор. 19-20) “загальну організацію (статико) говірки” від її “функціонування (динаміки)” (4, 349). Поєднання структурного з історичним у Михальчука цілком свідоме й принципове. З погляду науки де Соссюра й р а н н ь о ї фонології це був мінус, недотягнення. Але саме в наші дні мовознавство знов шукає містка між статикою й динамікою, між системою й розвитком — і тут воно може вітати в особі Михальчука безпосереднього попередника цих шукань. Не будемо твердити, що наше покоління дійшло істини — наука ніколи не доходить її остаточно, хоч кожна генерація тішить себе тим, що вона відкриває цю істину. Не відкрилася істина, напевне, і Михальчукові. Але фактом лишається, що Михальчук випередив своїх сучасників на двоє поколінь, а це вже багато.

З цих загальних фонологічних, але зовсім своєрідних у своїй фонологічності настанов Михальчукових впливає і багато цікавих часткових його поглядів, як от, приміром, характеристика артикуляційної бази української мови в (9); вимога відрізнити не тільки “м’які” приголосні від “твердих”, а і “м’які” голосні від “твердих”, викладена, правда, в ледве

чи стійній формі твердження про поліфтонгічну вимову всіх голосних і обов'язковість у кожному звуку веляризаційного або паляталізаційного складника (3, 46), але в засаді плідна для розуміння фонологічної системи східньо- і західньослов'янських мов*); обґрунтування потреби писати **і**, а не **і**, коли воно походить з **ѣ** або **е** і м'якшить попередній приголосний (3, 56) і т. д. З цього впливає і його викладене вище оригінальне пояснення переходу **о** в **і** в південно-українських говірках.

Праці Михальчукові, не зважаючи на їх фрагментарність, не зважаючи на те, що частина фактичного матеріалу, природно, застаріла, не зважаючи на те, що в них наука подеколи не відмежована від публіцистики і що Михальчук ніколи, на відміну від, приміром, Потебні, не виходить поза межі слов'янських мов, — і сьогодні навівають багато цікавих і плідних думок і читаються з тим інтересом, який збуджують завжди праці людей, що ж и л и наукою, а не робили з допомогою науки свою життєву кар'єру.

Незаперечні в Михальчука перегуки з де Соссюром, що його загально-теоретичних поглядів, не опублікованих за його життя, Михальчук не міг знати. Незаперечні так само його зв'язки з Потебнею, а особливо з “казанською школою” мовознавства. Ці останні мали також і особистий характер. У “казанців” Михальчук багато чого навчився. Але була істотна різниця в первісному, сказати б, підсвідомому підході казанців і Михальчука до явищ мови. “Казанці” виходили з постуляту людини взагалі. Це вело їх до надмірного психологізму, інтроспекції, часом — занедбання об'єктивних критеріїв, цієї основи всякої науки. Михальчук же виходив з далеко конкретнішого образу національної людини. Звідси впливала в нього головна увага не до індивідуальної мови — проблема ця взагалі не фігурує в його працях, — а до національної мови як цілоти. А це прямо вело його до вивчення **с т р у к т у р и** мови і робило його більшою мірою, ніж “казанців”, попередником сучасного структу-

*) Ця вимога застосована між іншим у (12).

ралізму. З індивідуально-психологічної настанови “казанців” логічно впливав розрив статичної й динамічної в мові: одна людина є об’єкт історії, може бути суб’єктом історії, але собі вона завжди уявляється замкненою цілістю, виключеною з руху. Свої зміни людина помічає, коли порівнює фотографії різних років, але кожного завтра вона думає, що дорівнює собі вчора. Навпаки, національний підхід Михальчука привів його логічно до передчуття тієї синтези психологічного й структурального, синхронічного й діяхронічного, що здається метою шукань сучасної лінгвістики.

Цей національний підхід, який у Михальчука ніколи не ставав національною вузькістю й обмеженістю, визначив усю його працю як ученого. Він визначив і його біографію, і його публіцистичні виступи. Та ми б зійшли з історичного погляду, якби ставили до Михальчука, особливо до 1905 року, приміром, вимогу державництва. Як і інші люди його покоління, він не був державником, а культурником. Він гаряче протестував проти становища “настражданого раба” (2, 4), що в ньому перебував український народ і українська культура в царській Росії, боронив їх “повноправність” (2, 9), доводив, що панівне становище російської культури визначене тільки “правом сильнішого” (2, 13), пророкував нетривкість і недовготривалість російського “ветхозавітного режиму” (2, 59), але він уважав українську державу неможливою не тільки практично тоді, а і взагалі, бо, на його думку, це виключене самою українською національною вдачею з її рисами “глибокого ліризму аж до наївної добродушності, меланхолійної споглядальності, нахилу до аналітики та критицизму, здобреного тонким гумором, і взагалі перевагою рис, які характеризують швидше жіночу, аніж чоловічу вдачу, (3, 40).

Він виступає навіть проти спроби утворити українську державу, бо вони „щоразу коштували цьому плем’ю цілого моря сліз та крові, залишаючися раз-у-раз безплідні й несучи за собою громадський хаос, руїну та страшенну моральну втому” (3, 39). Тим то він приймав належність українців до

державних організмів Росії й Австрії, вимагавши тільки забезпечення їм прав на вільний культурний розвиток. І це, не зважаючи на те, що він дуже добре бачив справжню природу Росії і, ніби передбачавши розвиток сучасних подій, констатував неминучість занепаду симпатій до Росії в інших слов'янських країнах, бо „всі ці співчуття будуються... на вельми невиразному і більш або менш хибному уявленні про Росію, її історію й політику минулого й сучасности” і „випаровуються при ближчому знайомстві з справжньою Росією” (2, 39). У своїй автобіографії він писав, що ще змолodu відчув „глибоке зневірення до моральної і життєвої вартости польщини й російства яко національно-культурних і соціально-політичних режимів” (ЗНТШ 121, ст. 235), хоч одразу застерігав, що „ми також добре знали і зовсім не заперечували того, що й в польській і в російській культурі малось теж багато дечого дуже хорошого, яке взаємно (цікава думка! — Ю. Ш.) в значній мірі могло неутралізувати їх вади”. (Там же, ст. 235-236). Не позбавлений інтересу також виступ Михальчука проти Драгоманова, якому Михальчук закидав зараженість духом російської культури. Статті Михальчука Драгоманов не опублікував, обмежившись на оголошенні (в „Громаді”) своїх заперечень цьому „Українцеві”, як підписався був Михальчук. Уже багато років пізніше, згадуючи про це, Михальчук писав: „Я і тепер, ще більше навіть, ніж тоді, переконаний, що в основі світогляду і психології росіян лежить нігілістичний мотив і що єдиний догмат, який в ґрунті зовсім щиро (тайно чи явно) визнає в своїй душі російський інтелігент усякого напрямку (як Побідоносцевського так і Толстовського) єсть н і р в а н а” (69).

Взаєминам України з Польщею Михальчук приділив менше уваги, хоч тут, напевне, бувши українцем польського виховання, міг би сказати багато й цікаво. Одначе з його побіжних висловлювань на ці теми видно, що він уважав обидва народи за дуже зближені в історичному розвитку, при чому підкреслював, що їхні культури запліднені в а е м н о. „Переважає тип сучасної польської культурної лю-

дини, писав він (2, 12), і антропологічно, і психічно має на собі явну відбитку помітної участі в виробленні його південноруських (себто українських — Ю. Ш.) племінних елементів уже й тому, що до складу польської інтелігенції ввійшов чималий контингент осіб південноруського походження багатьох послідовних генерацій. І ця обставина хоч-не-хоч зв'язує польську інтелігенцію з південноруським народом і краєм. Не підлягає жадному сумніву, що якби ця інтелігенція як самостійне ціле склалася на самій польській, чисто мазурській національній основі, вона мала б цілком інші риси характеру й темпераменту, мала б зовсім інакшу фізіологію і, ймовірно, іншу історію”.

Цей загальний погляд Михальчук переносив і на мовні взаємини двох націй. Він заперечував „загальнопоширену думку про рясноту польонізмів” (5, 488) в українській мові, справедливо вважавши, що через те, „що польська літературна мова заснувалася на „малопольській” говірці, найближчій до західніх говірок малоруського наріччя, і в наслідок многовікового спільного культурного життя поляків з малоросами, а також участі в польській літературі багатьох письменників малоруського походження, ця мова позичила з малоруського наріччя розмірно навіть більше елементів, ніж російська літературна мова” (8, 161). Погляд цей, що знайшов потвердження в К. Ніча (наприклад, у „Сборник на чест Л. Милетич”, Софія 1933, ст. 242) і в автора цих рядків („Україна” 2, 1949, ст. 99-107), ще чекає свого опрацювання на фактах. Михальчук і тут випередив своїх сучасників, як він випередив їх багато в чому, хоч, природна річ, багато в чому не міг не лишитися сином своєї доби.*)

Завданням цього нарису й було показати в головних

*) Цікаво між іншим відзначити, що Михальчук дуже високо оцінював ролю Галичини для України. Незадовго до смерті, підсумовувавши свою діяльність, він писав: “Більш усього я ставлю собі в заслугу те, що здавець-давня твердо вірив, що Галичина стане для нас своїм “П'ємонтом” і завсіди гаряче пропагував цю ідею між нашими земляками” (ЗНТШ 121, ст. 237). Між іншим з логіки цього порівняння мало б випливати, що накінець свого життя Михальчук змінив свій скептичний погляд на можливість української державності. Але мені невідомі інші позитивні матеріали, що стверджували б цю зміну, тож питання це для тих років треба лишити відкритим.

писах, у чому Михальчук був зв'язаний із своїм часом, а в чому він може говорити з нами як наш сучасник. Михайло Грушевський оцінював значення Михальчука такими словами: „Після Потебні і крім Потебні, українське слово не мало, мабуть, рівного йому знавця, лінгвіста-мисленика, якого вабили до себе найглибші проблеми слова-звука” („Укр. жизнь” 1914, 4, ст. 25). Це була чиста правда для 1914 року, коли ці слова написано. Але різниця між Михальчуком і Потебнею, як показано вище, була не тільки в масштабі і в глибині ерудиції, а і в самій настанові. Це забезпечує Михальчукові в історії української науки про мову місце, незалежне від його геніяльного сучасника.

3 ЛІТЕРАТУРИ

Література про Михальчука в головному вичерпується некрологами в рік його смерті. Важливіші з них:

А. Василько (Ніковський). К. П. Михальчук. “Рада” 1914, ч. 80 і “Украинская жизнь” 1914, 4.

А. Ніковський. К. Михальчук jako філолог. ЛНВ 1914, 4, 5. (Найдокладніша досі характеристика наукової праці Михальчука).

М. Грушевський. Раз добром налите сердце. “Рада” 1914, ч. 80.

М. Грушевський. Константин Михальчук. “Україна” 1914, 2.

С. Бфремов. Під тяжким хрестом. “Рада” 1914, ч. 110.

А. Шахматов. Памяти К. П. Михальчука. “Укр. жизнь” 1914, 4.

Д. Д-ко (Дорошенко). З споминів про Михальчука. ЛНВ 1914, 5.

Вол. Я. (Володимир Ярошенко?) На страже научной правды и объективности. Там таки.

Вол. Я. Константин Михальчук. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. СХХІ, 1914 (Тут і важлива “Автобіографічна записка” Михальчука).

С. Петлюра. Памяти К. П. Михальчука. “Укр. жизнь” 1914, 4; потім вишло українською мовою в книжці С. Петлюри “Незабутні”.

Е. Тимченко. К. П. Михальчук. Русский филологический вестник 72, 1914.

Є. Тимченко. Огляд наукових праць К. Михальчука. Філологічний збірник пам'яті К. П. Михальчука. Київ 1915.

Біографічні відомості про Михальчука можна знайти в працях:

К. Михальчук. Из украинского былого. К воспоминаниям Б. С. Познанского. “Украинская жизнь” 1914, 5—6, 8—10.

В. Міяковський. З молодих років К. Михальчука. “Україна” 1924, 4.

Ол. Тулуб. Невідомий автобіографічний лист К. Михальчука (з архіву Ів. Стеценка). “Україна” 1927, 5.

Докладніше наświetлення К. Михальчука як діалектолога подає стаття:

J. Sherech. Kost' Mychal'čuk (1841—1914) als Dialektologe. „Orbis. Bulletin International de Documentation Linguistique”, I, 1. 1952.

ERRATA:

Виправлені слова на 33 ст.:
в 9 рядку зверху — “дивергента”
в 6 рядку знизу — Михальчука

SLAVISTICA

A series of non-periodical publications relating to Slavic languages, literatures, cultures, ethnography, archeology etc., with special attention to the problems of Eastern Slavic world.

Editor-in-chief JAROSLAV B. RUDNYC'KYJ

- No. I — **The tasks of Slavic Philology and Ukrainian Slavistics** (in Ukrainian language), Augsburg, 1948.
- No. II — V. Chaplenko: **Ukrainianisms in the language of M. Hohol (N. Gogol)** (in Ukrainian language, with a French resumé), Augsburg, 1948.
- No. III — Ivan Sydoruk: **The problem of the Ukrainian White-Ruthenian Lingual Boundary** (in Ukrainian language, with English and German resumsés, 2 maps), Augsburg, 1948.
- No. IV — J. B. Rudnyc'kyj: **Slavic and Baltic Universities in Exile**, (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. V — J. Byrych: **A Page from Czech-Ukrainian Relations** (in Ukrainian language), Winnipeg, 1949.
- No. VI — R. Smal-Stocky: **The Origin of the Word "Rus"** (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. VII — V. Chaplenko: **The Language of "Slovo o Polku Ihorevi"** (in Ukrainian language with an English resumé), Winnipeg, 1950.
- No. VIII — I. Mirtschuk: **Das Daemonische bei den Russen und den Ukrainern** (in German language). Augsburg 1950.
- No. IX — J. B. Rudnyc'kyj: **Slavistica Canadiana A.D.**
— **MCML** (in English and Ukrainian), Winnipeg, 1950.
- No. X — Geo. W. Simpson: **The Names Rus', Russia, Ukraine and their Historical Background** (in Engl.), Winnipeg, 1951.
- No. XI — Metr. I. Ohienko: **An Early 17th cent. Ukrainian Russian Dictionary.** (In Ukr. and Russ. l.), Winnipeg, 1951.
- No. XII — V. J. Kaye: **Slavic Groups in Canada** (in Engl.), Winnipeg 1951.
- No. XIII — P. Fylypovych: **Hohol's (Gogol's) Ukrainian Background**, (In Ukr.), Winnipeg, 1952.
- No. XIV — W. Kirkeconnell: **Common English Loanwords in E. European Languages.** (In Engl. l.). Winnipeg 1952.
- No. XV. J. B. Rudnyc'kyj: **Slavica Canadiana A. D. 1951.** (In Engl. language). Winnipeg, 1952.
- No. XVI. J. Sherekh: **Participium Universale im Slavischen.** 1953. (In print).

Price: \$0.50 per copy. Obtainable at:

UVAN P.O. Box 3597, Station B., Winnipeg, Man., Canada.